

A kódváltásról – nyelvtani szempontból*

ISTVÁN LANSTYÁK
On Code Change – from linguistic point of view

81`27:811.511.141(437.6)
811.511.141`27(437.6)

Social linguistics, linguistic corpus of spoken Hungarian language in Slovakia, social linguistic interview, basis language, code change, basis changing code change, code change remaining the base, guest language insertions

A III. Gramma Nyelvészeti Napokon elhangzott előadásomban¹ a kódváltás nyelvtani alaptípusait mutattam be. A tipizálás alapjául az a szempont szolgált, hogy a különböző nyelvekből származó szekvenciák miképpen épülnek be ugyanabba a diskurzusba. Élőnyelvi példáimat a Gramma Nyelvi Irodában készülő, a szlovákiai magyar beszélt nyelvi korpusz alapjául szolgáló élőnyelvi adatbázisból vettem. A hangfelvételeket a Comenius Egyetem BTK Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének hallgatói készítették és jegyezték le. Ez a dolgozat az előadás erősen rövidített változata.

Alapfogalmak

*Kódvált(ogat)ás*nak a kétnyelvű kommunikáció olyan válfajait nevezzük, melyekben a beszélők egyetlen diskurzuson belül két (vagy több) különböző nyelvet, ill. két (vagy több) különböző nyelvhez tartozó elemeket használnak, mégpedig anélkül, hogy az eltérő nyelvekhez tartozó szekvenciák tartalmilag megfelelnek egymásnak.² Ha a kódváltás egy megnyilatkozásnál kisebb nyelvi egységet (egy vagy több szó szerkezetet, szó szerkezettagot, nem mondatrész értékű szót vagy kötött morfémat) érint, ún. *bázisstartó kódváltásról* beszélünk. Ha a kódváltás egy megnyilatkozásnyi vagy annál nagyobb nyelvi egységet érint (egyszerű mondatot, összetett mondat egy vagy több tagmondatát, egy egész összetett mondatot vagy több önálló mondatot), ún. *bázisváltásról* van szó; ha a diskurzusban sorozatosan találunk bázisváltásokat, ún. *bázisváltogatásról* lehet beszélni. Azokban az esetekben, amikor a kódváltott szekvencia kívül áll a fenti értelemben vett megnyilatkozáson, *mondaton kívüli kódváltásról* beszél a szakirodalom.

Az előbbi bekezdésben szereplő kifejezésekben, a *bázisváltásban*, a *bázisváltogatásban*, ill. a *bázisstartó kódváltásban* szereplő *bázis* szó az érintett megnyilatko-

* Előadásként elhangzott a Gramma Nyelvi Iroda által szervezett III. Gramma Nyelvészeti Napokon, Párkányban, 2004. november 26-án.

zás bázisnyelvére utal. Bázisnyelvnek azt a nyelvet nevezzük, amely a legalább egy megnyilatkozásnyi két- vagy többnyelvű diskurzusrészletben nyelvtanilag és/vagy mennyiségileg domináns. Nyelvtani dominancián azt a tényt értjük, hogy a bázisnyelv meghatározza a legalább megnyilatkozás nagyságú szekvencia egészének vagy jelentős részének nyelvtani viszonyait. Ez a legegyszerűbben abban mutatkozik meg érzékelhető módon, hogy a másik nyelvből, az ún. *vendégnyelvből* származó betétek – ha szükséges – bázisnyelvi toldalékokat kapnak, de más jelei is lehetnek a bázisnyelv nyelvtani dominanciájának, pl. abban az esetben, ha a két nyelv szórendi szabályai az érintett diskurzusrészletben más-más szórendet követelnek meg, a bázisnyelv nyelvtani dominanciájára utalhat, ha a mondat szórendje a bázisnyelv szórendi szabályait követi. Mennyiségi dominancián azt kell érteni, hogy az egyik nyelvből, a bázisnyelvből származó szekvenciák az érintett megnyilatkozásban és/vagy – összetett mondat esetében – a mondat egészében és/vagy egy még nagyobb diskurzusrészletben nagyobb számban fordulnak elő, mint a másik nyelvből, a vendégnyelvből származó szekvenciák.

Bázistartó kódváltás

Bázistartó kódváltás, amint fentebb láttuk, a kódváltásnak egy-egy megnyilatkozáson belül elemezhető típusa. Megnevezése arra utal, hogy az ilyen típusú kódváltáshoz sorolt megnyilatkozásokat úgy elemezzük, mint amelyekben megkülönböztethető egymástól a nyelvtanilag és/vagy mennyiségileg domináns bázisnyelv és a vendégnyelv; a kétnyelvű megnyilatkozás felépítésében a bázisnyelv a vendégnyelvnél fontosabb szerepet játszik, ilyen értelemben pedig a két nyelv az adott megnyilatkozás szintjén nem egyenrangú (részletesebben lásd Lanstyák, megjelenés alatt). A bázistartó kódváltás a bázisváltással áll szemben mint annak ellentétpárja.

A vendégnyelvi betétek többféleképpen épülhetnek be a megnyilatkozás egészébe (erre lásd Lanstyák 2004; 2005); ennek alapján különböztetjük meg a bázistartó kódváltás egyes típusait.

B típusú bázistartó kódváltás

A bázistartó kódváltásnak eddig legtöbbet tárgyalt típusában, amelyet régebbi közleményeimben – azóta kiderült, helytelenül – mintegy „a” bázistartó kódváltásként tartottam számon (lásd pl. Lanstyák 2000, 4–5; 2002, 93–94), a vendégnyelvi betétek bázisnyelvi toldalékok segítségével épülnek be a megnyilatkozás egészébe. A vendégnyelvi betétek rendszerint (mondat szintjén vagy mondatrészek szintjén álló) elszigetelt szavak vagy szószerkezetek (vö. Scotton 1993, 4; Auer 1988, 200; Lanstyák 2000, 3–7).

Mivel az egyik nyelvnek a dominanciája ebben az esetben szerkezeti (s a legtöbb esetben egyszersmind mennyiségi is), úgy tekintjük, hogy a megnyilatkozás mint egész bázisnyelvű, és ebbe a bázisnyelvű megnyilatkozásba épülnek be bázisnyelvi morfémák segítségével a vendégnyelvi betétek.

Nézzünk meg erre a típusra két példát!³

1. „Há bizony azt szígyellem, hogy én krížovká-kot fejtek és olyan szavakat nekem jutnak eszembe, ami igazán szomszídasszonynak se, ő hogy nem” (Brunczvik 2004, 8)

Há bizony azt szígyellem, hogy én *ke-resztrejtvény*-eket fejtek és olyan szavakat nekem jutnak eszembe, ami igazán szom-szídasszonynak se, ő hogy nem.

2. „Fejtem a krížovky-t! Képzeld el, én Új Szó `nem szeretek olvasni Új Szót, mer `nem tudom mi +//. NO az az nem +//. De minden héten kedden elmegyek Ő *novinový stánok*-ba a +...” (Brunczvik 2004, 5)

Fejtem a *keresztrejtvényeket*! Képzeld el, én Új Szó `nem szeretek olvasni Új Szót, mer `nem tudom mi +//. NO az az nem +//. De minden héten kedden elmegyek Ő *újságosbódéba* a +....

Az 1. sz. és a 2. sz. szemelvényben ugyanannak a tárgyi funkcióban használt vendégszónak (alapalakjában „*krížovka*”)⁴ kétféle beillesztését láthatjuk. Mindkét részlet ugyanattól a szlovák anyanyelvű asszonytól származik, aki a múlt század ötvenes éveiben magyarul területesen kapott állást, és ott spontán módon elsajátította a magyar nyelvet, amelyet folyékonyan beszél, de hibákkal. Az 1. sz. példa a B típusú bázisstartó kódváltás prototipikus esetét képviseli: a vendégnyelvi szó alapalakjához illeszkednek a bázisnyelvi toldalékok. A 2. sz. példa egyfajta átmenetet képvisel a V típusú kódváltás felé, benne ugyanis a többes számra utaló szlovák morféma („-y”) aktív, ugyanakkor a vendégnyelvi betét a bázisnyelvi „-t” tárgyrag segítségével illeszkedik be a bázisnyelvi mondatba, annak tárgyaként. A 2. sz. szemelvény egy további mondatában még egy másik vendégnyelvi betétet is találunk, a „*novinový stánok*” szószerkezetet, amely a mondat határozójaként bázisnyelvi illativusi „-ba/-be” ragot kap.

V típusú bázisstartó kódváltás

A bázisstartó kódváltás másik típusában a vendégnyelvi betétek vendégnyelvi toldalékok segítségével épülnek be a megnyilatkozás egészébe. A vendégnyelvi betétek rendszerint itt is elszigetelt szavak (szószerkezettagok vagy önálló mondatrészek) vagy pedig szószerkezetek. Mivel az egyik nyelvnek – esetünkben a magyarnak – a dominanciája ebben az esetben alapvetően mennyiségi, úgy tekintjük, hogy a megnyilatkozás mint egész kétnyelvű, és ebbe a kétnyelvű megnyilatkozásba épülnek be vendégnyelvi – esetünkben szlovák nyelvi – morfémák segítségével a vendégnyelvi betétek.

Nézzünk meg erre a típusra is két példát!

3. „Hát ő `lényegibe szerettem ezeket is meg azokat is, de f leg ilyen technikai őő (.) /-predmety- / [emelt hangon, nevetve] érdök tek mondjuk mint a MATEKA vót vagy ilyen számolás, ezek, f leg ezek érdek tek” (Bognár Márta 2004, 3).

„Hát ő `lényegibe szerettem ezeket is meg azokat is, de f leg ilyen technikai őő (.) /-*tantárgyak*-/ [emelt hangon, nevetve] ér-dök tek mondjuk mint a MATEKA vót vagy ilyen számolás, ezek, f leg ezek érdek tek” (Bognár Márta 2004, 3).

4. „Mindenki dógózott regelt I estig, estét I éjelig öö s obrovským nasadením dógóztunk mindnyájan, mer akar-tuk (..), vagyis alapítottuk a kapitaliz-must” (Bognár Zsuzsa 2004, 7).

Mindenki dógózott regelt I estig, estét I éjelig öö óriási er bedobással dógóztunk mindnyájan, mer akartuk (..), vagyis alapítottuk a kapitaliz-must.

A 3. sz. példában világos, hogy a „*predmety*” vendégnyelvi betét többes számra utaló morféma aktív, hiszen ezzel mint a mondat alanyával számban egyezik a bázisnyelvű állítmány („*érdökütek*”).⁵ A 4. sz. példában a vendégnyelvi betét előljárós szerkezet („*s obrovským nasadením*”), amely a mondat határozójaként szabályosan kapcsolódik a „dógóztunk” bázisnyelvű állítmányhoz. A vendégnyelvi „s” előljáró az instrumentálisban álló főnévvel, a „*nasadením*” szóval együtt alkot módhatározót; a főnévvel számban és esetben egyezik az „obrovskym” jelző (standard formája: „*obrovským*”).

Z típusú bázistartó kódváltás

A vendégnyelvi betét zéró morféma segítségével is beépülhet a megnyilatkozás egészébe. Ha a vendégnyelvi betét toldalékolható szó, vagyis tartalmazhatna toldalékot, a legtöbb esetben nem lehet eldönteni (és nincs is értelme), hogy B vagy V típusú bázistartó kódváltásról van-e szó; erre látunk példát alább az 5. sz. szemelvényben. A Z típusú kódváltáshoz tartozik az eleve toldalékolhatatlan szavak vendégnyelvű használata is. Ezek nemcsak mondatrészi szerepet is betöltő fogalomszók (pl. határozószók) lehetnek, hanem formaszók is (pl. kötőszók, partikulák), amint ezt látjuk a 6. sz. szemelvényben.

5. „Há a többi, például ú tovníctvo (..), há ottan számolunk egy kicsit, TEÓRIA is van, ö abból van cví enie meg prednáška is, oda járok, mer az nehéz tantárgy, éss há mit tanu-lunk ottan, há számítani” (Hoboth 2004, 3).

Há a többi, például könyvittel (..), há ottan számolunk egy kicsit, TEÓRIA is van, ö abból van gyakorlat meg el adás is, oda járok, mer az nehéz tantárgy, éss há mit tanulunk ottan, há számítani.

6. „Hát a enyém férje(m) voln az (.) ö katona (.) ésss (..) telefonon ecer egy barátn m azt mondta (.) adjal neki olyan (.) šodkaz no és telefonáltam neki és (.) úgy sikerült že (..) jó; jól beszélünk iss (.) ugy; úgy () kezünk (.) gyakran () beszélni (.) spolu TELEFON közt is fél éf <=év> után () találkoztunk” (Kapczyová 2004, 13.).

Hát a enyém férje(m) voln az (.) ö katona (.) ésss (..) telefonon ecer egy barátn m azt mondta (.) adjal neki olyan (.) šüzenet no és telefonáltam neki és (.) úgy sikerült hogy (..) jó; jól beszélünk iss (.) ugy; úgy () kezünk (.) gyakran () beszélni (.) együtt TELEFON közt is fél éf <=év> után () találkoztunk.

Az 5. sz. szemelvényben található mondat a terepmunkás néhány megszólalással korábbi „És milyen vizsgáid lesznek?” kérdésére adott válasz, ezért az első vendégnyelvi betét, az „*účtovníctvo*” főnév is alanyként értelmezhető, akárcsak a másik kettő, a „*cvičenie*” és a „*prednáška*”, s mint ilyen mindegyik zéró morfémaival illeszkedik be a megnyilatkozás egészébe. A 6. sz. szemelvény egy cseh nővel készült beszélgetésből való, aki mintegy 15 évvel ezelőtt egy kelet-szlovákiai magyar faluba ment férjhez, ahol megtanult szlovákul és egy bizonyos szinten magyarul is. A vendégnyelvi „*spolu*” határozószó a bázisnyelvű „kezünk [beszélni]” állítmánnyal hatá-

rozós szerkezetet alkot. Ezenkívül találunk még ebben a szemelvényben egy vendégnyelvi kötőszót is („že”).

H típusú bázistartó kódváltás

Előfordul, hogy a vendégnyelvi betét nem tartalmaz sem bázisnyelvű, sem vendégnyelvű toldalékot, holott arra az adott szó szerkezet nyelvtani integrálódásához szükség volna. Ennek olykor nyelvi okai vannak – a toldalék használata valami miatt „kényelmetlen”, más esetekben a toldalékhiány nyelvi gazdaságossági okokból bekövetkezett ellipszis lehet, de előfordul az is, hogy a toldalék hiánya nyelvi interferenciajelenség, a másik nyelv hatásával magyarázható. Ezenkívül a toldalék elmaradhat a beszélő bázisnyelvi kompetenciájának súlyos hiányossága miatt is. Igaz, a beszélő ilyenkor használhatna vendégnyelvi morfémákat, ám előfordul, hogy a nyelvvesztő beszélő kialakított egy olyan egyéni nyelvváltozatot, amelyben a toldalékok kitétele a magyar szavakhoz nem kötelező, s hasonlóképpen nem kötelező a kitétele a vendégnyelvi betétekhez sem. (Más esetekben esetleg az is elképzelhető, hogy a beszélő egyszerűen valamilyen oknál fogva kerül a V típusú kódváltást, pl. azért, mert úgy gondolja, hogy magyarul „kell” beszélnie, s az aktív vendégnyelvű toldalékokkal ellátott vendégnyelvi betétek használatát nem tekinti magyar beszédnek.)

Nézzünk meg egy olyan példát, amelyben a toldalékok elmaradása a fenti okok valamelyikére mehet vissza!

7. „Iskola +//. No inkább ilyen sulidiszkó, még a izébe a vót *Dom detí a mládeže* vagy mi a franc az mos <=most> CV , vagy nem tudom, annyi neve vót neki, de még akkor asszem *Pioniersky dom* vagy hogyan hívták” (Mikócziová 2004, 5).

Iskola +//. No inkább ilyen sulidiszkó, még a izébe a vót *Gyermek-és Ifjúsági Ház* vagy mi a franc az mos <=most> CV , vagy nem tudom, annyi neve vót neki, de még akkor asszem *Pionírház* vagy hogyan hívták.⁶

Ebben a szemelvényben az adatközlő, aki lemezlovasként is működik, a terepmunkásnak arra a kérdésére válaszol, hogy hol szerveztek eddig diszkókat. A „*Dom detí a mládeže*” szerkezet után egyértelműen hiányzik az inessivusi „-ba/-be” (írott nyelvi formájában „-ban/-ben”) rag; ezt onnan tudjuk, hogy az előtte használt bázisnyelvi „izébe” határozó *tartalmazza* ezt a toldalékot, a kettő között pedig nyilvánvalóan mellérendelő viszony van.⁷ Az inessivusi toldalék hiánya mégsem feltűnő, mert a beszélő menet közben módosít a szerkezeten.⁸ A „*Dom-ba detí a mládeže*-ba” forma eléggé nehézkes, alternatívája, a „*Dom-ba detí a mládeže*” még problematikusabb. A toldalékhiány tehát itt véleményem szerint elsősorban a toldalékkapcsolás „kényelmetlenségével” magyarázható. Kevésbé okolható meg ezzel a tényezővel a „-nak/-nek” dativusi rag hiánya a „*Pioniersky dom*” vendégnyelvi betét után ugyanebben a szemelvényben; itt esetleg interferenciajelenségről lehet szó, a szlovákban ugyanis a szerkezet alanyesetben áll, vö. szl. „*vtedy sa to volalo Pioniersky dom*” (ez esetben nem H, hanem Z típusú bázistartó kódváltásról kell beszélni).

Bázisváltás és bázisváltogatás

A bázisváltás fő jellemzője, hogy a kódváltás a bázisnyelv megváltozását vonja maga után az adott diskurzusrészleten belül. A sorozatos bázisváltásokat a diskurzusnak

egy nagyobb egysége felől szemlélve bázisváltogatásnak nevezzük. A prototipikus bázisváltogatás során mindkét beszélő⁹ mindkét nyelvet felváltva használja.

A következő interjúrészletben több példát találunk a bázisváltásra, összességében pedig ez a diskurzusrészlet – akárcsak az egész interjú – jó példa a bázisváltogatásra. A terepmunkás a saját testvérével beszélget; mindketten kettős nyelvi identitásúak: apjuk szlovák, anyjuk magyar anyanyelvű és nemzetiségű; szlovák tan nyelvű alap- és középiskolát látogattak, a terepmunkás hungarisztika–szlovák szakos volt a Comenius Egyetemen.

8. „T: Oszt te tudsz arról, hogy kevered a nyelvet?

A: Igen.

T: Oszt+/.
A: Nerobí mi to žiadne ve ké problémy!

(.) Druhý to rozumie (.) oné (.) ke to rozumie druhý, tak (.) pre o.

T: Oszt kívül szoktad keverni a nyelvet?

A: HMMM avval+//. ugyan akivel+//. aki aki más is keveri a nyelvet. [nevet] Ha beszéne egy magyarral logikus, hogy nem hajigálnám bele a szlovák szavakat! (.) Tak by som tak by som hovoril isto ma arsky (igaz-e).

T: Oszt tudná beszéni tiszta magyarú?

A: Persze, hogy tudnák beszéni tiszta magyarú+/.
T: /-Oszt hogy ha-/+...

A: /-Tak by som si to-/ viac uvedomil, nie?! Teraz absolútne, ke rozumie aj ten druhý, tak o. (.) i to prehadzujem skade-tade to mu je jedno aj druhému aj (.) mne.

T: Oszt van még valaki olyan, rajtam kívül, akivel így beszélés?

A: Nincs.
T: Ilyen össze-vissza? (..) Nincs?

A: Nincs. [nevet]

T: Akkor inkább vagy vagy ő szlovákú beszélés valakivel jobban, vagy pedig inkább magyarú, nem?

A: No. (..) Nekem mindegy, ha nem tud magyarú nebudem tam hádza (..) ma arské slová (.) ani so Slovákom, ani s Ma arom slovenské. (..) Ale tebe je to jedno, tak aj mne je to jedno (..) aj kazete je to jedno [nevetnek] tá zožere všetko. (.)
T: Ost mé, szerinted mé beszélünk mink ilyen...(..)

T: Oszt te tudsz arról, hogy kevered a nyelvet?

A: Igen.

T: Oszt+/.
A: Nem okoz ez nekem semmilyen nagyobb problémát! (.) A másik érti (.) izé (.) ha érti a másik, akkor (.) miért.

T: Oszt kívül szoktad keverni a nyelvet?

A: HMMM avval... ugyan akivel+//. aki aki más is keveri a nyelvet. [nevet] Ha beszéne egy magyarral logikus, hogy nem hajigálnám bele a szlovák szavakat! (.) Akkor akkor tisztán beszélénék magyarul (igaz-e).

T: Oszt tudná beszéni tiszta magyarú?

A: Persze, hogy tudnák beszéni tiszta magyarú+/.
T: /-Oszt hogy ha-/+...

A: /-Akkor jobban tudatosulna/ benem, nem?! Most absolút, ha érti a másik is, ak-kor mit (.) Hogy innen oda dobálom-e az neki mindegy a másinak is meg (.) nekem is.

T: Oszt van még valaki olyan, rajtam kívül, akivel így beszélés?

A: Nincs.
T: Ilyen össze-vissza? (..) Nincs?

A: Nincs. [nevet]

T: Akkor inkább vagy vagy ő szlovákú beszélés valakivel jobban, vagy pedig inkább magyarú, nem?

A: No. (..) Nekem mindegy, ha nem tud magyarú nem fogok oda dobálni (..) magyar szavakat se (.) szlovák emberrel, se magyar emberrel szlovák szavakat. (..) De neked mindegy, így nekem is mindegy (..) az kazettának is mindegy [nevetnek] az mindent befal. (.)
T: Ost mé, szerinted mé beszélünk mink ilyen...(..)

A: No tak zvyk. (..)

T: Mi mindig így beszéltünk? [nevet] (..)

A: Nem annyira, de +... A to je už taký hlúpy zvyk NO, (.) mne to je jedno, (.) mne to nevaďí. (..)

T: Nekem se. (.) Én nem is tudom elképzelni, hogy másképp beszélnek veled. (..)” (Husáriková 2003, 142–143).

A: No hát szokás. (..)

T: Mi mindig így beszéltünk? [nevet] (..)

A: Nem annyira, de +... És ez már olyan buta szokás NO, (.) nekem mindegy,, (.) engem nem zavar. (..)

T: Nekem se.¹⁰ (.) Én nem is tudom elképzelni, hogy másképp beszélnek veled. (..)

Látjuk, hogy a váltások ebben a részletben megnyilatkozásátháron következnek be. Amint erről a kódváltástípusról köztudott, a kettős nyelvi identitású beszélők esetében ilyenkor nincs minden egyes váltásnak specifikus oka, hanem maga a kódváltogató beszédmód vezethető vissza arra a tényre, hogy a beszélők két nyelvel azonosulnak, s egyik mellett sem akarják kizárólagosan elkötelezni magukat.

Mondaton kívüli kódváltás

A mondaton kívüli váltás jellemzően azoknak az elemeknek egy részét érinti, melyeket leíró nyelvtanaink mondatszóknak neveznek (lásd pl. Keszler 2000, 292–297). A mondaton kívüli kódváltás esetei közé sorolhatjuk még más hasonló elemek más nyelvű megjelenését is, olyanokét, amelyeket gyakran használunk állandósult szókapcsolatként, megmerevedett kifejezésként.

9. „T: Nahá úgy a jó. [nevetve]

A: Óh Bože!(..) Milyen rossz azír há őséjeim meg bátyám is olyan víkonyak én meg egyed én vagyok olyan hogy vízt is hízik. Azok esznek regg t estélig annyit (.) és semmi. (.) Osztán meg panasz +...” (Soósová 2004, 25. p.).

T: Nahá úgy a jó. [nevetve]

A: Óh Istenem!(..) Milyen rossz azír há őséjeim meg bátyám is olyan víkonyak én meg egyed én vagyok olyan hogy vízt is hízik. Azok esznek regg t estélig annyit (.) és semmi. (.) Osztán meg panasz +...

10. „T: Hogyhogy lefogyott ?

A: Strašne búchal, izé (.) v posilke” (Hushegyi 2004, 3. p.).

T: Hogyhogy lefogyott ?

A: Keményen er sített, izé (.) a kondi-terembe.

11. „Mer ha nekem (.) négy evig a középiskolába, (.) olyan angol tanáraink lettek vóna, hogy nem mindik (.) más. (.) Striedali sa jak na páse. Niekedy za pol roka iný u ite . A v kuse s ním (.) dokola to isté, od za iatku prebera , (.) érted. Tak (.) most jobban tudnák, (.) sokkal jobban tudnák. (...)” (Husáriková 2003, 130. p.).

Mer ha nekem (.) négy evig a középiskolába, (.) olyan angol tanáraink lettek vóna, hogy nem mindik (.) más. (.) Egymást váltották mint futószalagon. Néha fél év múlva más tanár. S egyfolytába vele (.) újra ugyanazt, elejét I átvenni, (.) érted. Akkor (.) most jobban tudnák, (.) sokkal jobban tudnák. (...)

A 9. sz. példában az érzelemkifejező „Bože”, a 10. sz. példában a töltelékszóként¹¹ használt „izé” interakciós mondatszó, a 11. sz. példában a többé-kevésbé desze-
mantizálódott, töltelékszószerű „érted” képviseli a mondaton kívüli kódváltás há-
rom jellegzetes esetét. A mondaton kívüli váltás esetei közé tartozik a 8. sz. sze-
melvényben található „igaz-e” is, amely a palóc nyelvjárások jellegzetes kérdő mon-
datszava.

Összegzés

Dolgozatomban a kódváltás nyelvtani alaptípusait mutattam be szociolingvisztikai
interjúkból vett példákon. Azt a kérdést, hogy mitől függ, hogy egy beszélő vagy egy
közösség egy bizonyos helyzetben a kódváltásnak melyik típusát, típusait alkalmaz-
za, föl sem vettem: egyrészt a terjedelmi korlátok miatt, másrészt azért, mert e
kérdés megválaszolásához nem is rendelkezünk még elegendő ismerettel.¹²

Zárásképpen egy dolgot szeretnék kiemelni. Amint láttuk, a kiválasztott példák
többsége grammatikailag jól formált mondatokból állt, a bennük található „devian-
ciák” jelentős része az egynyelvűek beszélt nyelvében sem ismeretlen. Természete-
sen vannak az adatbázisban nehezebben elemezhető szekvenciák is, nem is kis
számban, de ilyenek előfordulnak az egynyelvű beszélők nyelvi megnyilvánulásaiban
is. Jelentősebb eltérések az egy- és a kétnyelvű beszélők között csak ez utóbbiak
sajátos csoportja esetében vannak, a tökéletlen nyelvelsajátítás, ill. a nyelvvesztés
állapotában lévő beszélők esetében.

Felhasznált irodalom

- Auer, Peter 1988. A conversation analytic approach to code-switching and transfer. In Monica
Heller (ed.): *Codeswitching. Anthropological and Sociolinguistic Perspectives*, Ber-
lin, Mouton de Gruyter, 187–213. p.
- Bognár Márta 2004. *Kontaktusjelenségek*. Szemináriumi dolgozat. Pozsony, FF UK.
- Bognár Zsuzsanna 2004. *Kódváltás kétnyelvű beszélőknél*. Szemináriumi dolgozat. Pozsony,
FF UK.
- Brunczvik Erika 2004. *Szemináriumi dolgozat lexikológiából*. Szemináriumi dolgozat. Pozsony,
FF UK.
- Hoboth Katalin 2004. *Kódváltás*. Szemináriumi dolgozat. Pozsony, FF UK.
- Husáriková, Marianna 2003. *Identitástudat és nyelvhasználat. (Szocio- és pszichol-
ingvisztikai vizsgálatok egy kétnyelvű családban)*. Szakdolgozat. Pozsony, FF UK.
- Hushegyi Anikó 2004. *Kódváltás*. Szemináriumi dolgozat. Pozsony, FF UK.
- Kapczyová, Ildikó 2004. *Nyelvkiépülés*. Szemináriumi dolgozat. Pozsony, FF UK.
- Keszler Borbála szerk. 2000. *Magyar grammatika*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Kiss Jenő 1982. *Fejezetek a mihályi nyelvjárás mondattanából*. MNYTK. 164. sz. Budapest,
Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- Lanstyák, István 2000. K otázke striedania kódov (mađarského a slovenského jazyka) v
komunitě Maďarov na Slovensku. *Slovo a slovesnost*, 61. évf., 1. sz., 1–17. p.
- Lanstyák István 2002. A magyar nyelv szlovákiai változatainak jellemzői. Im Lanstyák István–
Szabómihály Gizella: *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Tanulmányok és doku-
mentumok*. Pozsony, Kalligram Kiadó, 84–108. p.
- Lanstyák István 2004. A kódváltás nyelvtani típusai a szlovákdomináns kétnyelvű beszélők
nyelvhasználatában. Kézirat.

- Lanstyák István 2005. Striedanie kódov v kontexte asymetrického bilingvizmu. In Dolník, Juraj (zost.) *Jazyk a komunikácia v súvislostiach. (Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie konanej 24. a 25. júna 2004 na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave.)*. Bratislava, Univerzita Komenského, 141–154. p.
- Lanstyák István. A kódváltás nyelvtani aspektusának főbb kérdései a szlovákiai magyar beszélők között. In Lanstyák István–Vančóné Kremmer Ildikó (szerk.): *Nyelvészetéről – változatosan. Segédkönyv egyetemisták és a nyelvészet iránt érdeklődők számára*. Dunaszerdahely, Gramma Nyelvi Iroda. (Megjelenés alatt.)
- Lanstyák István–Szabó Mihály Gizella 1996. Kódváltás és nemzeti azonosságtudat. In Gadányi Károly–Bokor József–Guttman Miklós (szerk.): *Nyelvi tudat, identitástudat, nyelvhasználat*. Szombathely, Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola, 163–174. p.
- Mikóczyóvá, Katarína 2004. *A nyelvépülség termékei – kontaktusjelenségek – a mindennapi nyelv „pongyolaságai”*. Szemináriumi dolgozat. Pozsony, FF UK.
- Müllerová, Olga – Hoffmannová, Jana 1994. *Kapitoly o dialogu*. Praha, Pansofia.
- Scotton, Carol Myers 1993. *Social Motivations For Codeswitching. Evidence from Africa*. Oxford, Clarendon Press.
- Soósová, Kristína 2004. *Kétnyelvűség más szemmel, avagy egy szlovákiai szlovák anyanyelvű beszélő magyar nyelvhasználatának vizsgálata*. Szemináriumi dolgozat. Pozsony, FF UK.

Jegyetek

1. Az előadás címe a következő volt: *A kódváltás nyelvtani alaptípusairól (a Gramma Nyelvi Irodában épülő élőnyelvi adatbázis anyaga alapján)*. A kódváltásra irányuló kutatások a Mercurius Társadalomtudományi Kutatócsoport és a Gramma Nyelvi Iroda munkatárcaival folytatottak az Illyés Közalapítvány, az Arany János Közalapítvány, valamint a Domus Hungarica támogatásával. Itt köszönöm meg Misad Katalinnak előadásom előző változatához fűzött megjegyzéseit, javítási javaslatait.
2. A kétnyelvű kommunikációnak az a módja, amelyben a más-más nyelven megfogalmazottak ekvivalenciaviszonyban vannak egymással, ilyen értelemben nem kódváltásnak, hanem fordításnak, ill. tolmácsolásnak minősül. Ugyanakkor az olyan kétnyelvű kommunikáció, amelyben csupán egyes szövegrészeket kerülnek lefordításra, vagy amelyben a beszélők olykor ismétlésképpen mindkét nyelven ugyanazt a tartalmat fogalmazzák meg, természetesen kódváltásos beszédmódként értelmezhető és értelmezendő.
3. Az élőnyelvi példákban a bal oldali hasáb az eredetileg elhangzott szöveg átíratát tartalmazza, a jobb oldali pedig magyar fordítását. Az álló betűs részek magyarul, a *dőlt betűs* szlovákul hangzottak el. KIS KAPITÁLISAL az analóg, azaz mindkét nyelvben (fonematikai szinten) azonos hangalakú és legalább részben egyező jelentésű szavak, valamint a harmadik nyelvből származó elemek vannak szedve, aláhúzással az éppen tárgyat jelenséget tükröző szekvenciák vannak jelölve. A szupraszegmentális, paranyelvi stb. jelenségekre utaló szöveges megjegyzések [szögletes zárójelben] vannak, az olyan szövegrész, melynek átíratában a lejegyző nem biztos, gömbölyű zárójelbe került („best guess”), a magyarázatokat, értelmezéseket csúcsos zárójel, s benne egy egyenlőségjel <=>magyarázat> különíti el az adatközlői beszédétől. További jelölések: () nagyon rövid néma szünet, (.) rövid néma szünet, (..) közepesen hosszú néma szünet, Ö rövid habozás (hezitáció), ÖÖ közepesen hosszú habozás; ° feltűnő(en erős) szakaszhangsúly; +/- közbevágás, +/- önközbevágás. Egy szekvencia kijelölése ún. határjelölővel történik: a szekvencia elején a /- jel áll, a szekvencia végén a -/ jel. Így van megjelölve többek között az *átfedődés*, a két vagy több beszélő által ugyanazon időben mondott szek-

- vencia. A különféle források átírási rendszere nem teljesen azonos, ezeket némileg közelítettem egymáshoz.
4. Mivel az átiratokban a dőlt betűs szedés szlovák nyelvű szekvenciára utal, a zavarok elkerülése végett a saját szövegemben található idézetekben is csak a szlovákul elhangzottakat kurzíválom, az idézettek metanyelvi mivoltára a szokásos kurzív szedés helyett a dupla idézőjel utal (szimpla idézőjelbe – a szokásnak megfelelően – az idézett elemek jelentése kerül).
 5. A mondatban található „MATIKA” ’matek’ szlovákiai magyar kölcsönszó, ezért maradt a jobb oldali oszlopban fordíthatlanul.
 6. Az érintett intézmény egykori nevei közül a szlovákiai magyar *Pionírház* egyetemes magyar megfelelője „Úttörőház”; a „CVČ” a szlovák *Centrum voľného času* ’Szabadidőközpont’ kezdőbetűiből alakult betűszó.
 7. Egy másik lehetséges, de kevésbé valószínű értelmezés szerint az „izébe” időhatározó, és a kommunista rendszer időszakára utal.
 8. Az ilyen szerkezetmódosítást a retorikában *anakoluthonnak* nevezik, s az egynyelvűek beszélt nyelvének is egyik jellegzetes sajátossága (egynyelvűségi példákra lásd Kiss 1982, 72–73; Müllerová – Hoffmannová 1994, 72).
 9. Az egyszerűség kedvéért előadásomban mindenütt csak két beszélővel számolok.
 10. Az előző megszólalás végén található szlovák szekvencia szó szerinti megfelelője a „nemem *nem zavar*”; ehhez kapcsolódik a terepmunkás megszólalása.
 11. A „töltelékszó” a nyelv művelő irodalomban többnyire rosszállóan használt terminus; jómagam természetesen minden pejoratív mellékszövege nélkül használok.
 12. A kódváltás lehetséges motívumainak empirikus vizsgálatára lásd Lanstyák–Szabó Mihály 1996; a kódváltási típusok bizonyos motívumaira lásd Lanstyák 2004b; 2004c.

István Lanstyák

On Code Change – from linguistic point of view

In the shortened version of the lecture given on the 3rd Gramma Linguistic Days the basic types of linguistic code change are presented. The basis for typifying is the aspect how the sequences originating from different languages infiltrate into the same discursus. The samples of (living) modern languages originate from the database of modern languages developed in the Gramma Linguistic Office being the basis of the linguistic corpus of spoken Hungarian language in Slovakia. The recordings were prepared and recorded by the students of the Comenius University, Department of Hungarian Language and Literature.

The author does not mention the question what determines which type or types of code changes uses the speaker or a community in a certain situation: on one hand due to extensional limits, on other hand because we do not have sufficient knowledge on changing this issue.

At the end, he stresses one thing. The majority of selected samples consisted of grammatically well-formed sentence, the significant part of „deviancies“ in them are not unknown in the spoken language of monolingual speakers. Obviously, there are sequences that can be analysed with difficulty, their number is even not small, but there are such in the language of mono-lingual speakers. There are more significant differences between the mono- and bilingual speakers only in the case of the latter group, in the case of speakers in the situation of imperfect mastering of language or language loss.